

Liisa-Irmelen Liwata
Kuvataiteen maisterin opinnäyte
Taideyliopiston Kuvataideakatemia
26.9.2024

Opinnäytteen taiteellinen osuus, eri materiaaleista koostuva veistos *Oloseutu*, oli esillä Kuvan Kevät -maisterinäyttelyssä 4.5.-2.6.2024. Taiteellinen työskentelyni teoksen parissa oli matka, jonka aikana etsin oman kansallismaisemani palasia Suomesta, Kongosta ja tuntemuksistani.

Opinnäytteen kirjallinen osuus koostuu tekstistä "Romanttinen ajatus", jossa keskustelen männynneulaseksi personoidun kansallisromantiikan kanssa.

Oloseutu

keramiikka, lasi, pronssi, hiekka, vesi, lastulevy, maali, betoni

2024

235 x 260 cm

Opinnäytteen ohjaajat:

Minna Henriksson

Jaakko Pallasvuo

Opinnäytteen tarkastajat:

Anni Puolakka

Riikka Thitz

Tiivistelmä

Tunnustelen kuvataiteen maisterin opinnäytetyössä suhdettani kansallisidentiteettiin maiseman kautta. Nationalismin kasvaessa olen alkanut pohtimaan, mitä kansallisuusaate merkitsee itselleni ja miltä sen seurassa tuntuu olla.

Opinnäytteen taiteellinen osuus, eri materiaaleista koostuva veistos *Oloseutu*, oli esillä Kuvan Kevät -maisterinäyttelyssä 4.5.-2.6.2024. Taiteellinen työskentelyni teoksen parissa oli matka, jonka aikana etsin oman kansallismaisemani palasia Suomesta, Kongosta ja tuntemuksistani. Lähestyin kansallisuuden kokemusta maiseman kautta, sillä olin kiinnostunut, kuinka sitä on historian saatossa hyödynnetty kansallisidentiteetin rakentamisessa. Esimerkiksi 1800-luvun Suomessa, jossa pyrittiin kansalliseen yhtenäisyyteen, maisemat toimivat yhtenä rakennetun identiteetin pohjana.

Maisema myös viehätti minua ajatuksena maata edustavasta kuvitteellisesta ja idealistisesta paikkana. Koetulle kansallisuuden kokemukselleni ei ole olemassa konkreettista kosketuspintaa fyysisessä ympäristössäni. Sille ei ole omaksi osoitettua maa-aluetta, joka tekisi siitä käsinkoskeltavan todellisen. Se on ennemminkin olemassa mielessäni, jossa karttojen pohjalta määritellyt kansalaisuuden rajat sumenevat muodostuen yhdeksi. Mutta jos se olisi käsinkoskeltavissa, miltä tällaisen paikan maisema näyttäisi?

Opinnäytteen kirjallinen osuus koostuu tekstistä ”Romanttinen ajatus”, jossa keskustelen männynneulaseksi personoidun kansallisromantiikan kanssa. Se edustaa lähtökohtaisesti suomalaista kansallisuusaatetta, joka on jumissa romanttiseen ajatukseen suomalaisuudesta. Tekstin kansallisuus näkee täten itsensä ajan ihanteiden maisemana, joka on ainoa oikea maisema, joka suomalaisuutta voi edustaa. Pitääksemme suhteemme elossa, ehdotan kansallisuudelle vaihtoehtoisia maisemaa, joka saattaisi pitää minut sen luona.

Kun opinnäytteen lähtökohtana oli pohtia suhdettani kansallisuuteen, koin kiinnostavaksi ajatukseksi keskustella kansalaisena itse aatteen kanssa. 1800-luvulta lähtenyttä romantiikan aikaa käsitellessäni en voinut vastustaa kiusausta käsitellä teemoja myös arkikielen romantiikan kautta. Päädyin kirjallisessa osiossa leikkisään, keskustelemaan muotoon, sillä halusin raskaan ja vakavan tuntuisen taiteellisen osuuden jälkeen viettää aikaa kokeilevan keveyden parissa.

Alkuterveiset niille, jotka kysyvät

Hei,

Kysyt viime kerralla, mitä opinnäytteeni käsittelee. Menen yleensä solmuun, jos tällainen kysymys ilmestyy odottamattani. Mieleeni nousee irtonaisia sanoja ja fraaseja, kunnes saan muistin perukoilta välähdyksen ja vastaan: “kansallismaisemaa, maiseman suhdetta kansallisidentiteettiin”. Sitten kuvailen, mitä tällä oikeastaan tarkoitan, mutta aiheesta kertominen tuntuu niin pitkäveteiseltä, koska siitä loogisesti puhuminen pakottaa minut käyttämään hitaasti eteneviä lauseita, jotka eivät siltikään vie meitä asian ytimeen (nytkin tuli hirveän pitkä lause). Sitten kyllästyn omaan puheeseeni ja ahdistun siitä, että minulla on ärsyttävä aihe.

Hitaat lauseet koettuasi käänsit katseesi kohti hiljaista teostani ja aistin, että taas pitäisi selittää. Teosta tehdessä ajattelen eniten sen tunnelmaa ja äänekkyyttä – sitä, kuinka paljon haluan teoksen kertovan itsestään. Tämä on ehkä hiljaisin teos, jonka olen tähän mennessä tehnyt. Teoksessa ei ole huutavia viittauksia ajatuksiini ja teosteksti on ratkaisua pakeneva. Kun aloitin opinnot Kuvataideakatemiassa vuonna 2019, lähestymistapani taiteeseen oli muotoilumaailmasta opittu ytimekkään konseptuaalinen. Ytimekkyys on tällä hetkellä kaukana nykyisistä teoksistani, mutta ehkä se toisaaltaan heijastaa ajatusteni kasvamista monipolvisemmiksi.

Osaltaan hiljentymiseen on vaikuttanut haastava kulunut vuosi, jonka aikana opinnäytettä tein. Muun elämän viedessä voimavarat en pystynyt keskittymään taiteen tekemiseen ja ajatustyöhön samalla tavalla kuin yleensä. Sen myötä teosta ovat ohjanneet tuntemukset niin temaattisesti kuin myös konkreettisesti. Yritin työskennellä opinnäytteen parissa oman jaksamiseni mukaan ja lopettaa työskentelyn matalalla kynnyksellä silloin, kun se tuntuisi liialta.

Kansallisindetiteettiin liittyviä tuntemuksia olen yrittänyt sanoittaa ja kuvitella kandityöstäni lähtien. Se aloitti maan, valtioiden ja kehon välisten yhteyksien tutkiskelun, jossa pohdin *glitchaavaa*¹ kansallisuutta. Samaan aikaan tutustuin Gloria Anzaldúan *rajaseututeoriaan*, jossa rajaseuduksi kuvataan kolmatta maata, joka on syntynyt kahden maan kulttuurien yhteentörmäyksestä. Siinä missä raja on alueita jakava, tiukasti rajattu kapea maakaistale, rajaseutu on jatkuvassa muutoksen tilassa oleva “epämääräinen, epäluonnollinen rajanvedon jättämistä tunnejäämistä syntynyt paikka”.² Ajattelen tuota paikkaa tuntemusten ja muistojen summana, jonka painopiste on paikan kokemuksen välittämisessä. Sisäisten tuntemusten tärkeyttä korostaa myös Benedict Anderson, jonka mukaan ihminen on kansakunnan jäsen vasta sitten, kun hän niin tuntee olevansa.³

Samaistuttavien teoriapohjien löytäminen on antanut kiintopisteitä ajatuksilleni, mikä hieman helpottaa aiheen avaamista. Olen kuitenkin huomannut, että parhaiten saan kuvailtua ajatuksiani kaunokirjallisuuden kautta, mikä osin selittää opinnäytteen kirjallisen muodon. Toivon, että saat kysymyksillesi enemmän vastinetta näin lukemalla kuin kuuntelemalla.

Terveisin,
Liisa-Irmelen

1) *Glitch* on Legacy Russellin luoma käsite, jossa erhe tai vika voikin olla siirtymä toisiin vaihtoehtoihin ja mahdollisuuksiin. Termi on digimaailmasta tuttu, ja on Russellin myötä yhdistetty myös sukupuoleen ja kehoon.

Legacy Russell, *Glitchfeminismi – Manifesti*, suom. Glitch-käännöskollektiivi (Tutkijaliitto, 2022).

2) Gloria Anzaldúa: *Rajaseutu / La frontera*, suom. Heta Rundgren, Oscar Ortiz-Nieminen (Tutkijaliitto, 2021), 35.

3) Benedict Anderson, *Kuvitellut yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*, suom. Joel Kuoritti (Vastapaino, 2017), 20-21.

Romanttinen ajatus

Haluaisiks sä mut jos mä olisin männynneulanen? Sellasen luikeron männyn kiiltävin neulanen, johon illan kultaiset säteet laskeutuis. Mun luokse valettais huonoilla lenkkareilla kivikkoisen reitin läpi. Otettais monta kuvaa eikä ketään haittais että mulla on sama asento. Niille tärkeintä olis, että ne saa palan musta ja vähän järveä ja taivasta taustalle. Ne laittais mun kuvia nettiin ja lähettäis sukulaisille. Ne olis musta tosi ylpeitä. Olisinks mä sulle yhtä erityinen? Sellainen, jota sä haluaisit suojella. Sellainen, jonka puolesta sä tappelisit.

Kuva 1; Eero Järnefelt, *Maisema koltilta* (1928).

En ole enää varma. Aluksi kiinnyn sinuun kun näin itseni sinussa. Muistutit minua lapsuuden kesistä, jolloin meloimme Ruotsalaisessa⁴ lumpeiden ympäröimänä. Olit itsestäänselvyys siihen asti, kunnes ulkopuolelta alkoi tuulahtamaan kyseenalaistavaa kaikua, joka kurkotti meihin. Silloin ryhdyin itseen pohtimaan asioita. Otin sinuun hajurakoa ja koitin selvittää, mikä oikein olitkaan.

Olit ainakin tosi ylpeä järvistä ja taisit saada minutkin niistä ylpeiksi, ainakin Ruotsalaisesta. Jaksoit aina helmikuussa muistuttaa, kuinka saamme kiittää Runebergiä siitä, että miellämme kesäisen järvimaiseman suomalaisiksi maisemaksi. Ja varsinkin ylepeilit siitä, kuinka hän lahjakkaana miehenä keksi kutsua Suomea tuhansien järvien maaksi.⁵

Silloin 1800-luvulla sinäkin synnyit, kun pieni kansa etsi itseään metsistä ja soista etsien lampea, joka väläyttäisi kirkkaimman heijastuksen piirtäen kansakunnan ääriiviivat kaikkien tietoisuuteen.

Mulla on ollu aina tosi kivat ääriiviivat. Silleen ylväät ja naiselliset. Mut se ei riittäny kaikille sunlaisille, jotka ei pystyny näkemään mun ääriä. Just teitä varten musta maalattiin upeita kuvia, jotta te vihdoin ymmärtäisitte mun kauneuden. Kiinnostuisitte, ihastuisitte ja rakastuisitte muhun!

Se toimikin erinomaisesti. Olit muodikas ja ihmiset menivät sinusta ihan hurmukseen. Kaikki taisi alkaa siitä, kun vuonna 1818 Venäjän keisari Aleksanteri I oli lähettänyt hovimaalarinsa maalaamaan “valloitetun maan maisemia” (anteeksi, sinulle ei tainnut vielä silloin olla parempaa nimitystä). Hovimaalari Carl von Kugelgenin maisemat saivat suomalaiset huomaamaan kuinka niukasti maasta olikaan olemassa kuvia, mikä innosti kansalaisia kuvaamaan itse maataan.⁶ Suurvaltojen puristuksessa olleelle kansalle tuli tärkeäksi muodostaa yhtenäinen identiteetti, jolla pystyisi samalla kasvattamaan eroa aiempiin hallitsijavaltioihin. Sinä tunnuit silloin paljon lähestyttävämältä kuin hegeliläisyys, jonka kanssa kilpailitte kansan suosiosta. Se taisi olla se sinun hölmöytesi ja tavallisuutesi, jotka valloittivat jokaisen sydämen. Olit yksinkertaisuudessasi ajaton ja tasa-arvoinen sekä sivistyneistölle että talonpoikaisväelle.⁷

Toisaalta, nyt valtava miellyttämisen halusi alkaa tuntumaan luotaantyöntävältä, kun et tunnu pääsevän yksinkertaisuuksistasi eroon. Kun asia yksinkertaistuu tarpeeksi pitkälle, siitä tulee niin epäluonnollisen sileä, ettei se enää näytä oikein miltään. Siitä tulee pyöreä ja sileä – kuin kaunis kalju, johon vain pari onnekasta voivat samaistua. Kenties sinun puolellasi olleet Runeberg, Topelius ja Lönnrot kuuluivat näihin onnekkaisiin kaljuihin.

4) Järvi Heinolassa

5) Allan Tiitta, “Suomalaisen maiseman hahmottuminen”, kirjassa *Suomalainen maisema: Maisemantutkimuksen näkökulmia*, toim. Inkeri Pitkäranta & Esko Rahikainen (Suomen kansalliskirjasto), 13.

6) Allan Tiitta, “Suomalaisen maiseman hahmottuminen”, 13.

7) 1800-luvun puolivälin Suomessa käytiin keskustelua siitä, mikä olisi paras kansallisisidentiteetin perusta. Vastakkain olivat hegeliläisyys, jonka johtohahmona oli J.V. Snellman, ja romantiikka, jota edustivat Johan Ludvig Runeberg, Zacharias Topelius ja Elias Lönnrot. Hegeliläisyys edusti järkää ja sivistystä, jossa luonto nähtiin alempiarvoisena ja kesytettävänä. Tällainen aate, joka ihanoi kehitystä, mutta ei tarjonnut selkeää kuvaa tulevaisuuden suunnasta, tuntui monesta arvulluttavalta ja uhkarohkealta valinnalta identiteetin perustaksi. Sen sijaan romantiikan ajatukset ikäikäisestä ja alkuperäisestä luonnosta vetivät ihmisiä puoleensa. Antti Väliius, *Kaunis Suomi: Maaseutumaisemakavaston historiaa 1800-luvulta EU-Suomeen* (Tammi, 2015), 63-64.

Ehkä tunnen nyt vuorostani oloni uhatuksi. Sinusta on tullut jotain niin sokaisevan kiiltävää, että en pysty enää näkemään itseäni. Tai pikemminkin kyse on juuri siitä, että sinä olet sen ohella pysynyt liikkumattomana muiden mennessä ohitsemi. Sinä pysyt paikallasi ja kasvat pian koko huoneen kokoiseksi kaljuksi. Kasvaisit ovista ja ikkunoistakin jos voisit. Tuntuu, ettei huoneessa ole pian enää tilaa muille kuin itsellesi. Olet kenties turhan ihastunut omaan peilikuvaasi.

Mites mun olemus voi ketään haitata! Oon sileä kuin aaltojen harjaama kallio, joka kaikkien poskea lämmittää. Mä annan ihmisille lohtua ja nostan niiden itsetuntunnon taivaisiin. Pelkästään mun katsominen saa kenelle vaan paremman filiksen. Mä annan itestäni jatkuvasti enkä muuta pyydä kuin sun suojaavaa syyliä.

8) W.J.T Mitchell, *Landscape and power* (University of Chicago Press, 1994), 9.

9) Lintuperspektiivistä kuvatusta sisäjärvimaisemasta tuli Ferdinand von Wright'in myötä yksi tyypillisimmistä maisemataiteen aiheista 1800-luvun Suomessa. Allan Tiitta, "Suomalaisen maiseman hahmottuminen", 14.

10) Kun maisemakuvastoilla on pyritty kansalliseen edustavuuteen, niissä on välttely epämieluisia elementtejä kuten sosiaalisia epäkohtia, "vääranlaisia" ihmisiä ja sellaista arkikuvastoa, josta ei löydy huipentumaa. Maunu Häyrynen, "Maisemakuvasto kansallisen tilan määrittäjänä", kirjassa *Suomalainen maisema: Maisemanutkimuksen näkökulmia*, toim. Inkeri Pitkäranta & Esko Rahikainen (Suomen kansalliskirjasto), 28.

Luin, että valtiot ovat tehneet itsestään muutokuvia erityisesti silloin, kun ne ovat tunteneet itsensä voimakkaiksi. Kiinalainen maisemamaalaus kukoisti Kiinan imperiumin vallan ollessaan mahtavimmillaan ja hälveni sitä mukaan, kun Englanti puolestaan alkoi inspiroitumaan kiinalaisista maisemista ja kasvattamaan imperiaalista mahtiaan. Yhdysvaltalaisen taidehistorioitsija William John Thomas Mitchellin mukaan uudet maiseman esittämisen suuntauksukset ovat kytköksissä valtioiden imperialistiseen valtaan.⁸

Tuntuuhan se järkeenkäyvältä, että mitä enemmän tekee potretteja itsestään sitä mahtavammalta itsensä tuntee. Itseään ei voi nähdä ilman peilikuvia, heijastuksia ja otoksia. Ihmisellekin peili näyttää olevan varmistus omasta olemassaolostaan – mutta eihän peilikuva voi pysyä samanlaisena ikuisesti. Ajan heijastuminen kuuluu asiaan, sillä ei meistä kukaan ole Dorian Gray, jonka kauniit kasvot eivät koskaan vanhentuneet. Sinun tapauksessasi pari sataa vuotta on kulunut, mutta heijastuksesi näyttää yhä samalta ja yhtä siloitellulta – tai niin ainakin haluat kuvitella. Etkö huomaa, että peilikuvan kohde on muuttunut niin, että peilistä katsovat aivan erilaiset kasvat?

Mut ei mun tartte liikahda minnekkään, kun mussa on sitä ajatonta kauneutta. Musta on niin paljon kuvia, että varmasti sullekin löytyy joku josta sä tykkäät. Ihan varmasti löytyy, kun kaikki on pelkkää priimaa. Mä oon pitänyt siitä huolen, että musta on olemassa vain parhaimmat kuvat. Siks mä oon antanu tarkat ohjeet siitä, et mis kulmassa ja mil etäisyydellä kannattaa olla ettei tuu mitää ylimäärästä shittii taustalle.^{9 10}

Nuo tarkat ohjeet saattavat koitua vielä kohtaloksesi, kun ihmiset lähestyvät kameroineen liian lähelle jyrkännettä. Nirsoutesi tekee sinusta lähes saavuttamattoman ja vaikeasti lähestyttävän. Sen takia et vastaa enää todellisuuttani ja joudun etsimään maiseman muotokuvalleni muualta. Voi olla, että muotokuvan luominen on itsellenikin keino vahvistaa itsetuntoani. Puristuksessasi tunnen tarvetta levittäytyä, ja koen oman maiseman luomisen olevan keino saada maata jalkojeni alle. Kenties nyt on minun vuoroni ulottaa imperiumiani.

Keskustelumme saa minut huomaamaan, että olet ollut minulle vain romanttinen ajatus. Minulle kerrottiin, kuinka ihana olet, niinpä ihastuin muiden kertomuksiin sinusta. En tiedä olenko koskaan edes todella tavannut sinua. Tunnut olevan olemassa vain muiden kertomusten varassa ja esikuvana jollekin elämää suuremmalle – jopa vähän liian hyvälle ollaksesi totta.

Hei, kyl mä oon ihan oikeesti olemassa! Ilman mua olis tosi vaikee kuvitella sellasia asioita ku valtioita ja rajoja. Kun ihmiset näkee mut maisemana ne alkaa nähdä myös itensä sinä maisemana ja tajuu, et hei! Se maisema kuuluu johonkin paikkaan ja se paikka on meidän! ¹¹

Taidat käyttää hyväksesi maisemaa edustamaan itseäsi. Sinä olet edelleen abstrakti ajatus, joka vain konkretisoituu maisemassa. Kun esimerkiksi katsoo maalattua maisemaa, silloin ei katso pelkästään maisemaa fyysisenä asiana vaan myös ideana jostakin. Maalauksessa olevat elementit ja niiden luoma kokonaisuus edustavat maisemaa, jolla on jo omia symbolisia merkityksiä.¹² Sinun tapauksessasi maisema on peilikuvasi, eli edustaa romanttista kansallisaatetta suomalaisuudesta. Uusilla maisemilla voisi mahdollisesti tuoda ilmi uusia ajatuksia siitä, mitä sinä, kansallisuusate, voisit olla.

Tuli myös mieleeni, että jos kerran voit saada ihmiset kiintymään johonkin paikkaan, miksi rajata se koskemaan vain jotain tiettyä aluetta? Kuvittele, jos olisi mahdollista kiintyä moneen tai jopa kaikkiin paikkoihin yhtä voimakkaasti. Silloin sinä voisit laajentaa kiintymystäsi muualle samalla, kun joku muu laajentaa kiintymystään sinuun. Silloin sinun ei ehkä tarvitsisi olla niin kauhean peloissasi ja omistuksenhaluinenkaan, kun näkisitte itsenne toisissanne ja pitäisitte toisistanne huolta. Rajannekin rentoutuisivat eivätkä olisi enää niin hirveän tiukat mennessään limittäiseen syleilyyn. Nyt tuntuu siltä, että asetat ihmiset tiettyyn paikkaan, joka ei välttämättä edusta sitä kaikkea mitä he voisivat olla. Näin sinäkin voisit olla paljon muutakin kuin männynneulanen.

11) Kansallisuusate vahvisti ja muokkasi Euroopan valtioiden rajoja 1800-luvulta eteenpäin. Syntyi tarina kansoista ja kansoille kuuluvista alueista, joita valtion rajojen kuuluisi noudattaa. Jussi Nygren, juontaja, *Pöleen mennyt historia*, podcast, kausi 5, jakso 3, "Valtiorajojen tuhoisa historia", Yle Areena, julkaistu 2.11.2022, <https://areena.yle.fi/podcastit/1-63449178>

12) Mitchell, *Landscape and power*, 14.

.
. .
. .
. .
. .
. .

Tutustun Kongoon perhealbumin valokuvien ja *Le Congo Aujourd'hui*-kirjakatalogien avulla. Katson Youtube-videoita, joissa ihmiset jakavat arkeaan. Yritän saada otetta maasta, mutta se on kuivaa ja murenee heti sormieni raoista.

Katalogi-matkaopissa *Le Congo Aujourd'hui* (suom. Kongo tänään), on kuvattu saturoituja vehreitä maisemia meren rannalta ja Kongojoen varrelta. Soittaessamme videopuheluita tätini kanssa hän esittelee pihallaan kasvavaa mangopuutaan, jonka kanssa hän myös poseeraa Facebook-profiilikuvassaan. Jos kävisin Kongossa, ottaisin todennäköisesti samankaltaisia kuvia kuin mitä katalogi tarjoaa ja poseeraisin myös mangopuun vieressä. Haluan saada osani kuvien tarjoamasta viehätystä.

Kuva 2; Valokopio maisemakuvasta *Le Congo Aujourd'hui*- kirjasta.

Mietinkin, kuinka paljon olen ihastunut ideaan Kongosta. Se on mielessäni romanttinen projekti, jonka todentuntuinen kosketus seisoo muiden muistojen varassa. Sitä on miellyttävää tarkastella etäältä kuin maisemaa, ilman että hengittää samaa ilmaa. Valoa siivilöivä harso on minun ja todellisuuden välissä.

Matkan alussa ajattelin, että maisemassa olisi runsaasti eri lajeista koostuvaa kasvillisuutta, joista muodostuisi omanlaisia hybridejä. Ajatus kulki kauan mukanani, kunnes päätin matkan edetessä luopua siitä. Koin, että jos alkaisin poimimaan maisemaan elementtejä niiden visuaalisuuden pohjalta, se voisi mennä helposti liikaa eksotisoinnin puolelle. Silloin poimisin asioita paikasta, josta minulla ei ole juuri lainkaan paikanpäällä elettyä kokemusta taustalla.

Näin siirryin hetkeksi kauemmaksi itsestäni ja lähestyin maisemaa haastatteleamalla ihmistä, jolla olisi paikasta runsaasti muistoja. Äänitin isäni kanssa käytyjä keskusteluja, jossa hän kertoi elämästään keskittyen muistoihin Kongosta. Keskusteluissa tuli usein esille veden läsnäolo: Kongojoen varrella asuminen ja meloen kuljetut koulumatkat. Isäni oli kotoisin kalastajakylästä Mossakasta, Kongo-Brazzavillestä. Hän kertoi, että likubalaiset kalastajat asuvat tyypillisesti kahdella saarella: toisessa, jossa kalastetaan ja toisessa, jossa perhe asuu.

Kuva 3; Valokuva Mossakasta.

No kerro, miltä mä tän matkan jälkeen sitten näyttäisin? Millanen mun pitäis olla, et mä kelpaisisin sulle?

Muistatko kun puhuin sinulle rajaseuduista? Sinä olisit sellainen.

Ajattelen maisemaa olomuotojen kerrostumana. Alueiden yhteensulautumisena. Paikkana, jossa vesi kiertää vuonoissani, jäätyy ja kuivuu pois. Jossa lämpimät ja viileät virrat kohtaavat. Puhdistaan tunnejäämistä ja samalla raviten uutta. Maasta kohoavaa napakkaa kukkaa.¹⁶

Olisit nimeltäsi Oloseutu.

Tässä voin hieman kuvailla enemmän miltä näyttäisit:

Olen muovannut sinut käsin. Koostut maantasoon sijoitetuista keramiikka-, lasi- ja pronssiosista. Ne lepäävät hiekalla peitetyn ja tummanruskeaksi maalatun lastulevyn päällä.

Sijaitset Mylly-rakennuksen ensimmäisen kerroksen aulassa, pääoven tuntumassa portaikon ja hissien välisen käytävän välissä. Aulan portaiden kohotessa ylös ne levenevät ylempää kerrosta kohti muodostaen sopin luoksesi. Nurkan, portaiden ja sinun välinen sijoitelma luo mahdollisuuden tarkasteluusi ylhäältä päin portaista tai jopa ylemmistä kerroksista käsin. Alue, jossa olet, on harmaan sävyisten betonipintojen ympäröimänä ja itseäsi lukuunottamatta valaistu utuisen hämärästi. Ylhäältä tuleva valo valaisee ensimmäisenä sinusta ylös kurottuvan pronssikukan. Kukan litteä yläosa lähes leijuu hohtavana ohuen vartensa päässä.

Sinua kannatteleva levy on orgaanisen muotoinen ja kaareutuu kolmeen eri suuntaan. Kutakin kaareutuvaa poimua kohti on asetettuna keramiikkaosien ryhmitelmiä. Alapuolella olevat betoniset tiilet kannattelevat kokonaisuutta muutama senttimetri maanpinnan yläpuolelta. Näin lastulevyn alapuolelle laskeutuu tumma varjo luomaan leijuivan vaikutelman. Keraamisissa palasissa toistuvat leijuva olemus palojen heittäessä tummat varjot alleen.

Orgaanisen muotoiset keramiikkaosat vaihtelevat kooltaan ja muodoltaan. Kaarevat muodot ovat paikoin enemmän ja vähemmän koholla. Syvimmissä kohdissa on kiiltävää, läpinäkyvää lasitetta, joka on hieman vaalentanut keramiikan väriä niistä kohdista. Näissä lasitetuissa kapeissa alueissa näkyy hienoisesti läikehtivää vettä.

Keramiikka-alueiden välillä on valumajälkiä muistuttavia lasiosia. Staattisempien keramiikkamuotojen rinnalla lasin pitkät, venyvät pisaramaiset muodot suuntaavat kohti liikettä – jotain kohti ollaan

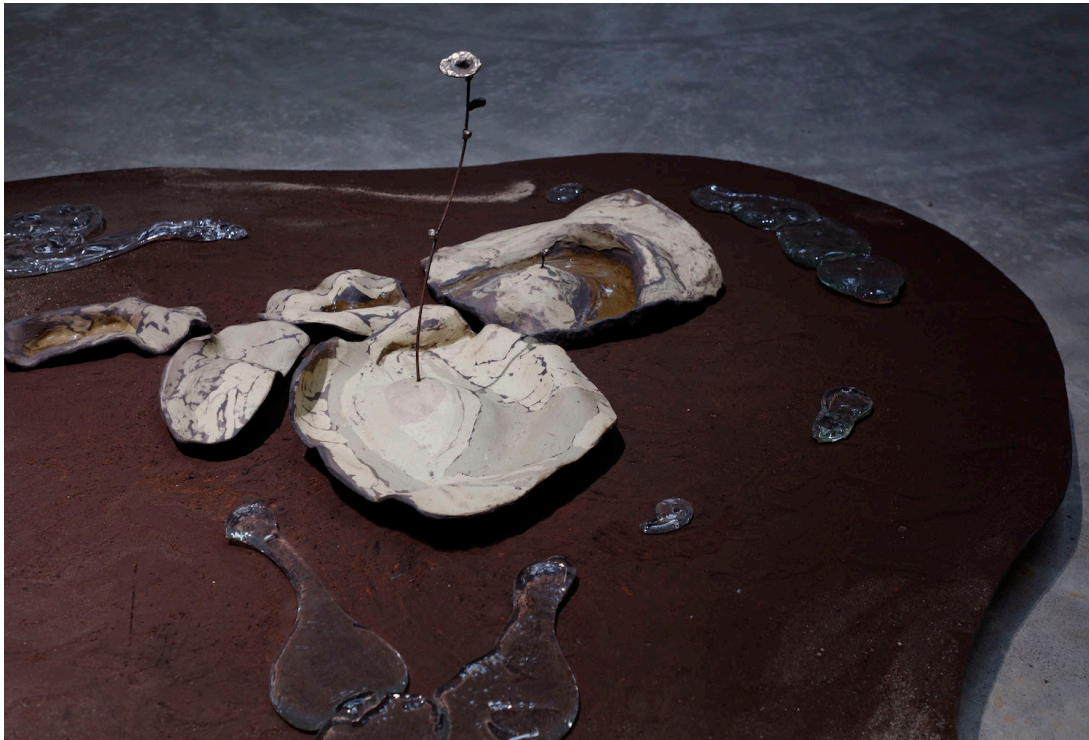
valumassa. Lasi kimaltaa hämäävää kosteuttaan utuista ja mattapintaista hiekkaa vasten.

Ainoa horisontaalisuudesta poikkeavat elementit ovat pronssiosat. Toinen niistä on silmää muistuttavan keramiikkaosan pupillista kohoava napakka pronssinen kukka. Silmän viereisestä laatasta puolestaan nousee pienempi, vielä nupullaan oleva sellainen.

Kuva 4; Liisa-Irmelen Liwata, *Oloseutu*, 2024. Kuvaaja Meri Hallenberg

16) Opinnäytetyöni teosteksti Kuvan Kevät -maisterinäytetyössä.

Kuva 5.

Kuva 6.

Kuva 7; Teoskuvia *Oloseudusta* Kuvan Kevät-näyttelyssä.

Miks mä oon niin litteä? Ja miks mua katotaan alaspäin? Munhan pitäis avautua horisontaalisen uhkeasti koko näkökentän laajuudelle. Mä näytän nyt ennemminkin joltain läntiltä maassa.

Yritän kuvitella sinua kokonaisvaltaisesti sinä paikkana, jonka maisema olet. Kun ajattelen sinua maa-alueista sekoittuneena paikkana, minun täytyy ensin kuvitella paikkaa ennen maisemaa, mikä saattaa heijastua tässä maisemassa sen maalähtöisyytenä – sinä periaatteessa olet maalähtöistä nouseva maisema. Keskityin myös ajattelemaan maisemassa olevia asioita symboleina jostain muusta asiasta. Jotten toistaisi aiemmin opittuja maiseman symbolistisia elementtejä, minun täytyi pyrkiä unohtamaan, miltä maiseman kuuluisi näyttää. Toivon, ettei tämä järkytä sinua liikaa.

Tarkotaks sä, että sun piti ensin kartoittaa, kuljeskella ja tutustua siihen paikkaan ennen kuin sä pystyit ajattelemaan sen maisemaa? Miksei maisema voinut tulla ennen paikkaa?

Tapani toimia ja työskennellä on usein jonkinlaista syy-seuraus-suhdetta, jossa työskentelyni helpottuu, kun minulla on syy tehdä jotain. Toki, mukana on myös puhdasta huvitusta ja nautintonta, jotka ohjaavat materiaalin pariin, mutta sitä enemmän on syytä. Tiedän, että jotkut ovat intuitiivisempia ja pystyvät kuvittelemaan maisemansa heti. Olen kyllä pyrkinyt lisäämään intuitiivista huvitusta tapaani tehdä, jotta tekeminen olisi viihtyisämpää. Tällä hetkellä kuitenkin tunnen, ettei pelkkä hupi anna itselleni tarpeeksi nautintoa. Jotta uurastukseni hedelmä tuottaisi minulle nautintoa ja merkitystä, sen täytyy olla tietyn ja hartaasti valitun puun hedelmä. Ehkäpä tämän vuoksi sinunkin täytyi olla ensin paikka ennen maisemaa, jotta sinussa olisi riittävästi arvostamaani syytä, jotta voisin kiintyä sinuun.

Entä eks sä pelkää yhtään rajapiruja, kun sä tollaisilla seuduilla liikut? Niitä kansanuskaisia hirviöitä asustaa rajaseuduilla. Ne suuttuu ja alkaa huutamaan tosi kovaa metsässä, jos rajaa loukataan, vaikka rajakiveä siirtämällä.¹⁷ Mä en ainakaan halua, et mun kauniiseen maisemaan eksyis tollanen holtiton tyyppi!

Niin, rajoja on vedetty niin kauan kuin ihminen on asettunut pidemmäksi aikaa

tietylle alueella ja alkanut viljelemään maata. Niitä on syntynyt paikallisten kyläyhteisöjen ja sukujen välille merkiksi siitä, kuinka pitkälle saa esimerkiksi hakata metsää tai kalastaa. Vielä 1600-luvulle asti yhteisöjen keskenäisiä sopimuksia merkittiin rajaröykkiöillä, rajapyykeillä, joista taidat nyt puhua. Ne olivat suuria kiviä tai puita, joihin oli pelottelutarkoituksissa veistetty risti tai ihmiskasvot.¹⁸ Vielä 1700-luvullakaan rajat eivät kuitenkaan olleet este kulkemiselle vaan ne olivat ennemminkin vuorovaikutusvyöhykkeitä, joiden toisella puolen vierailtiin.¹⁹ Kulkeminen ei ollut kiellettyä vaikka rajoja olikin, enkä siten kokisi rajapirun hyökkäyksen olevan varteenotettava pelko.

Mitä! Miks ihmees tollaisia piruja on sitte maalailtu mieliin, jos kerta rajaseuduilla liikkuminen on oikeesti sallittua?

Niiden on sanottu toimineen lain- ja moraalinvartijoina, jolloin “rajoilla liikkuvat ihmiset ovat alttiita olioiden hyökkäyksille”.²⁰ Ihmiset on pelon avulla saatu kunnioittamaan rajoja. Tuntuu kyllä tosiaan hieman ristiriitaiselta luoda sinällään harmittomasta asiasta uhkakuvia. Haluttiin varmaan olla niin ehdottoman tarkkoja, ettei yhtäkään kiveä liikutettu.

Mutta nyt kun mietin, asiat taitavat olla toisinpäin kuin 1700-luvulla: kivien siirtelystä ei välitetä, mutta liikkuminen on kontrolloitua. Pirujen haamut ovat jääneet kummitelemaan, ja muuttuneet taruolentoista todellisiksi. Nämä hyökkäävät oliot, jotka väijyvät rajaseuduilla, taitavat olla tänäpäivänä koneiden muotoisia. Onko tämä lopulta se syy, miksi haluat niin kovasti tulla suojelluksi? Turvaan näiltä moderneilta rajapiruilta?

Joo, just ne on siellä metsissä huutanu!

Ah, aivan. Sinä olet niin kiinni menneissä vuosisadoissa, että hetken sekoitin mitä tarkoitat.

Ne pauhaavat siellä, koska yhteisöjen välisiä rajasopimuksia on edelleen olemassa. Tällä hetkellä yhteisöt ovat lähinnä jättimäisiä, valtioiden kokoisia muodostelmia. Nämä yhteisöt eivät kuitenkaan ole kovinkaan tuttavallisia johtuen niiden suuresta koosta, mikä tekee kaikkien yhteisön jäsenten tuntemisen lähes mahdottomaksi. Tämän vuoksi kansakuntia voidaan ajatella “kuvitelluiksi yhteisöksi”, kun henkilökohtaisen tuntemuksen puutteesta yhteisöllisyys jää uskomusten ja luottamuksen varaan.²¹

18) Mikko Huhtamies, *Maan mitta – Maanmittauksen historia Suomessa 1633-2008* (Maanmittauslaitos, 2008), 101.

19) Jussi Nygren, juontaja, *Pieleen mennyt historia*, podcast, kausi 5, jakso 3, “Valtiorajojen tuhoisa historia”, Yle Areena, julkaistu 2.11.2022, <https://areena.yle.fi/podcastit/1-63449178>.

20) Tomi Saarinen, “Kauhean kansanperinteen opas valottaa pimeyden voimia”, *Tieteessä Täpöä*, no. 4 (2023), <https://www.tieteessatapahtuu.fi/numerot/4-2023/kauhean-kansanperinteen-opas-valottaa-pimeyden-voimia>.

21) Benedict Anderson, *Kuvitellut yhteisöt – Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelu*, suom. Joel Kuortti (Västapaino, 2017), 11.

17) Historiantutkija Tapio Salminen kertoo suomalaisissa mytologioissa esiintyvistä rajapiruihin. Jussi Nygren, juontaja, *Pieleen mennyt historia*, podcast, kausi 5, jakso 3, “Valtiorajojen tuhoisa historia”, Yle Areena, julkaistu 2.11.2022, <https://areena.yle.fi/podcastit/1-63449178>.

22) Jussi Nygrenin juontamassa podcastissa *Pieleen mennyt historia*, kausi 5, jaksok 3. "Valtiorajojen tuhoisa historia", Yle Areena, julkaistu 2.11.2022, <https://areena.yle.fi/podcastu/1-63449178>

Ja mitä itse rajasopimuksiin tulee: ne eivät näyttäyty enää kivinä, vaan viivoina paperilla. Siirtolaisuusinstituutin tutkijan Miikka Tervosen mukaan kansallisvaltioiden voima näkyy siinä, kuinka ne saavat rajat näyttämään luonnolliselta asialta. Nuo paperiin merkityt rajat ovat niin sisäistettyjä, että ne vaikuttavat siihen kuinka hahmotamme itseämme, luonnon ja sään, joita kaikkia ajattelemme rajojen kautta.²² Tämä liittyy aiempaan keskusteluun, jossa uhkuivat ylpeyttä, kuinka saat maisemasi kautta ihmiset omistushaluisiksi paikoista ja rajoista. Kun on vain yksi paikka, johon kiintyä, siitä paikasta voi tulla liian pakkomielleiseksi. Omistamista seuraa aina menettämisen pelko. Näin olet itse kutsunut rajapirut luoksesi.

Niin, se niiden huuto kuuluu varmaan tuolta rajalaidoilta tänne sisämaahan asti – kuulostaa ihan kaikkakammiolta. Emmä tajunnu et pelko vois tolleen manifestoitua. Ei ihme, et mun stressivatsa alkaa aina oireilee kun ne huutaa. Onks meil enää mitää tsänssiä päästä niist eroon?

23) Taneli Viljanen, Runokuvun keskustelu: Surrealism, feminismi, atroposeeni, Oodi-kirjastossa, 15.8.2024.

Jotta niistä pääsisi eroon, pitää pohtia rajojen toisenlaisia ulottuvuuksia ja mahdollisuuksia. Koen, että mitä moniulotteisempänä ihminen itsensä tuntee, sitä enemmän se kannustaa rajojen venymiseen ja limittymiseen. Pidän siitä, kuinka runoilija Taneli Viljanen sanoi eräessä Runokuvun paneelikeskustelussa²³ kutakuinkin näin: "En usko selkeärajaisiin yksilöihin. Tajunnan kerroksia on eri puolilla." Tajuntaa voi ajatella tietoisuuden kokemuksena itsestä, kuten "missä kaikkialla olen", jolloin kysymys myös kuuluu: "mihin kaikkeen kuulun?" Moneen paikkaan kuuluminen hälventää idean yhdestä dominoivasta olemisen muodosta. Rajapirujen kohdalla uskoisin, että niiden olisi haastavaa sijaita joustavissa, limittyneissä rajoissa, joissa niiden reviiritietoisuus katoaa. Ne eivät enää olisi varmoja, mitä rajoja puolustaa ja ehkä siten antaisivat asian olla. Mutta eihän niiden poissaolosta voi olla koskaan täysin varma...

Mut eiks helpointa olis vaan unohtaa kaikki rajat niin samalla katoais pirut? Heitettäisiin aidat kuuseen ja elettäisiin vapaassa rauhan maailmassa!

Kansakunnan rajoissa on se hienous, että ne voivat synnyttää lojaaliutta täysin tuntemattomia ihmisiä kohtaan. Se vähentää konfliktiriskejä rajojen sisällä, mutta ristiriitaisesti lietsoo riitaa rajojen välille... Samalla tuntuu kyllä surulliselta, jos toiseen luottaminen on rajoitettu rajojen sisälle – aivan

kuin ei olisi mahdollista tuntea toveruutta ilman rajoja.

En ihan uskalla toivoa rajatonta maailmaa, koska ei ole mitään takeita siitä, että se tarkoittaisi rauhaa. Täysi rajattomuus saattaisi lisätä kaaosta, kun kuka vaan voisi mellakoida missä vaan. Rajat ovat olleet läsnä ihmisen historiassa viljelystä alkaen, minkä vuoksi minun on vaikea kuvitella, että rajat oltaisiin täysin valmiita unohtamaan.

Välillä mietin myös aivan muita muotoja valtiollisten rajojen rinnalle. Jostain syystä on päätetty kansakunnan olevan elämämme tärkein yhteisö ja sen rajat elämämme hallitsijat. Ihmisten välinen yhteisöllisyyden tunne voi olla hyvin laajaa ja mantereita ylittävää. Yhteenkuuluvuutta voi tuntea kansallisuuden lisäksi uskonnosta, kielestä, kulttuurista, harrastuksista ja vaikka mistä. Kuinka sitten määritellään, minkä yhteisöllisyyden kautta rajat määrätään ja onko määrittely ollenkaan välttämätöntä?

Kartat vaikuttavat kenties eniten ihmisen tapaan nähdä maailmaa. Ensimmäinen askel olisi kuvitella rajojen olemassaolo maailmankartalla uusiksi.

Okei, no jos mietitään helpoimman kautta, niin mitä ne luonnollisimmat rajat sitten vois olla?

Mieleeni tulisi ensiksi maanmuodot ja luonnossa esiintyvät rajat, kuten vesistöt, jotka rajaavat mantereita. Ne tuntuvat loogiselta, sillä ne väistämättäkin luovat rajoja erottamalla alueita, mutta toimivat myös alueita yhdistävänä elementtinä, koska veden avulla pystyy liikkumaan paikasta toiseen. Se olisi yksi luonnon joustava raja.

Ne esiintyvät myös maisemassani, jossa on maanpintoja sekä viileiden ja lämpimien vesien alueet. Olen ajatellut, että lopputuloksessa yhdistyisi paikan olemassaolo sekä maisemassa että kartassa. Vedet maa-maisemakartassani viittaavat kansalaisuuden kokemisen lisäksi myös rajojen erilaiseen näkemiseen: niiden ei tarvitse olla karttaan merkittyjä viivoja vaan kartassa näkyviä vesistöjä. Se tuo maisemaan kerroksellisuutta, kun sekä kansalliset rajat menevät sekaisin että raja-ajatus ylipäätään kuvitellaan uusiksi.

Sinä olet muodostunut sekoittuneista rajoista, mutta nyt mietin omia rajojasi, jotka lepäävät rajatulla hiekkapinnalla. Rajattu levy, jolla lepää tuli alunperin osaksi sinua, jotta ihmiset huomasivat sinut paremmin. Toivoisin myöhempiin kuvitelmiini sinusta enemmän ääri rajojen liukuvuutta ja huokoisuutta. Voi olla, että tulet olemaan jopa nykyistä hämmäntävämmän näköinen maisema, joka koostuisi erillisistä tilaan levittäytyvistä elementeistä.

Kui voi olla et musta löytyy vikoja vaikka sä käytit mun kuvittelemiseen ihan sikana aikaa! Jos sä rupeet kelaamaan nii kela se kela loppuum asti!

Hei, älä hermostu. Voit kuvitella näkyä eräänlaisena itsesi ensimmäisenä versiona, jolla on ajan saatossa kyky aina kuoriutua uudeksi. Olet kuitenkin myös heijastus senhetkistä mielentilaani, joten tuntuu luontevalta, että aina mielentilani muuttuessa sinäkin muuttuisit. Ei tuntuisi oikein mukavalta ajatukselta jäädä kiinni johonkin vanhaan tunteeseen.

Aluksi ajattelin, että tulisin myöhemmin luomaan sinusta uusia ja uusia kuvia, jonkinlaista maisemien sarjaa. Nyt ajattelen sinun itsessään olevan osa ikuista teossarjaa, johon saattaa ajan saatossa tulla muutoksia sen sijaan, että loisin sinut aina täysin uudestaan. Koska koostut irrallisista osista, saatan muuttaa niiden järjestystä, poistaa joitain kohtia ja korvata ne täysin uusilla. Sinun ei näin tarvitse jähmettyä paikoillesi, vaan saat luvan olla muutoksessa. Tulen kenties aina kutsumaan sinua Oloseuduksi, mutta saatat muuttuessasi saada vuosiluvun tai muun ajanmäärän perääsi.

Muistan joskus kuulleen puhetta taiteen tekemisen nopeasta tahdistä. Pohdin tätä aikaa, jossa on nopea tuottamisen, katsomisen ja kokemisen tahti. Kun taiteiljana on kuitenkin itse kontrollissa omasta ajankäytöstä on periaatteessa itse mahdollista määrittää omat sääntönsä, ettei huomaamattaan mukautuisi kiireeseen. Voisin työstää sinua vuosikausia.

Olen myös pohtinut, kuinka kuuluu esittää vanhempia teoksia? Huomaan alitajunnassani olevan kumma käsitys, ettei kertaalleen "valmiiksi" tehty työ saisi muuttua. Ehkä sitten kun teos ostetaan, omistajuuden vaihdos ja sen tuomat sopimukset voivat halutessaan jäädyttää teoksen olemuksen. Mutta niin kauan kuin säännöt ovat omassa käsissäni, voin leikkiä niillä.

Okei, no ehkä mä voi hyväksyä tän maiseman, jos sä lupaat aina tehdä musta upeamman. Nyt kun sä kerta rupeet dissaamaan mua, niin onks vielä jotain mitä sä haluaisit sanoa?

No, siitä hiekkasta... Hiekkapinta tuntui kutsuvalta vaihtoehdolta alusta alkaen. Se vei ajatukseni maa-aineeseen sekä sitoi yhteen keramiikan ja lasin materiaalisuuksia. Katsoessani kuvia maisemasta, olen hieman vaivaantunut tavasta, jolla hiekan sävyt kulkevat pinnassa. Näin jälkepäin ajattelen, että olisi ollut hyvä sumentaa vaalean ja tumman hiekan kohtaavia pintoja liukuvammiksi siirtymiksi. Pohdin myös, olisiko hiekkaa voinut kasata

reilummin muodostaen alustaan enemmän kohoavia pitoja mukaillemaan muiden osien muotoja.

Samana iltana kun Kuvan Kevät päättyi, pakkasin maiseman kasaan, jotta se olisi valmis seuraavaan kohteeseensa. Teos tultiin seuraavana aamuna hakemaan Oulun taidemuseon Tomun tieto -näyttelyyn, joka avautui myöhemmin kesäkuussa. Esitin teoksen Oulussa lähes samanlaisena kuin se oli Kuvan Keväessä, mutta tein hieman muutoksia hiekan levittämisen suhteen. Kun levitin hiekkaa ensimmäisen kerran Kuvan Keväessä, minulla oli vain utuisia ajatuksia siitä, kuinka haluaisin hiekan sävyjen menevän. Olin epävarma hiekan levittämisestä ja siinä pisteessä sen verran uupunut, että jaksoin tehdä ripustuksessa vain välttämättömimmät asiat enkä niinkään keskittyä kokonaiskuvaan tai yksityiskohtiin. Koen myös, että Myllyn aula ripustuspaikka oli osittain haasteellinen, koska työrauha rikkoontui usein. Jo valmiiksi väsyneenä tuntui stressaavalta olla jatkuvan katseen alla sekä kuulla ohikulkijoiden kommentteja, vaikka ne olisivatkin kannustavia.

Tuntui, että Oulussa olin saanut uuden mahdollisuuden näiden ärsytysten korjaamiseksi. Levänneenä ja omassa rauhassa pystyin katsomaan teosta terveen kriittisesti ja luottamaan tunteisiini siitä, mikä tuntuisi oikealta. Olin tyytyväisempi Oulussa olevaan esillepanoon, mutta koen, että teoksen versiot sekä Kuvan Keväessä että Oulun taidemuseossa olivat juuri sellaiset kuin niiden pitikin olla. Teokseni tarkoituksena oli pyrkiä heijastamaan senhetkistä olotilaani ympäristössäni, joten koitan tarkastella lempein silmin sinun, Oloseudun, kankeutta, karuutta ja sulavuutta kaikkina aikoinasi.

Kuva 8. Lähikuva Oloseudusta Kuvan Kevät-näyttelyssä.

Kuva 9; *Olosetu* Oulun taidemuseon Tomun Tieto -ryhmänäyttelyssä.

Kuva 10.

Kuva 11.

Lähdeluettelo

Painetut lähteet

Benedict Anderson. *Kuvitellut yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Käännös Joel Kuortti. Vastapaino, 2017.

Édouard Glissant. *Poetics of Relation*. Käännös Betsy Wing. University of Michigan, 2021.

Gloria Anzaldúa. *Rajaseutu / La frontera*. Käännös Heta Rundgren, Oscar Ortiz-Nieminen. Tutkijaliitto, 2021

Huhtamies, Mikko. *Maan mitta – Maanmittauksen historia Suomessa 1633-2008*. Maanmittauslaitos, 2008.

Legacy Russell. *Glitchfeminismi – Manifesti*. Käännös Glitch-käännöskollektiivi. Tutkijaliitto, 2020.

Mitchell, W.J.T. *Landscape and power*. University of Chicago Press, 1994.

Tiitta, Allan. "Suomalaisen maiseman hahmottuminen." Kirjassa *Suomalainen maisema: Maisemantutkimuksen näkökulmia*, toim. Inkeri Pitkäranta & Esko Rahikainen. Suomen kansalliskirjasto, 2002.

Vallius, Antti. *Kaunis Suomi: Maaseutumaisemakuvaston historiaa 1800-luvulta EU-Suomeen*. Tammi, 2015.

Muut lähteet

Nygren, Jussi, juontaja. *Pieleen mennyt historia*. Kausi 5, jakso 3, "Valtiorajojen tuhoisa historia" Yle Areena, 2.11.2022. Podcast. <https://areena.yle.fi/podcastit/1-63449178>.

Saarinen, Toni. "Kauhean kansanperinteen opas valottaa pimeyden voimia." *Tieteessä Tapahtuu*, no. 4 (2023). <https://www.tieteessatapahtuu.fi/numerot/4-2023/kauhean-kansanperinteen-opas-valottaa-pimeyden-voimia>.

Viljanen, Taneli. Runokuun keskustelu "Surrealismi, feminismi, atroposeeni". Oodi-kirjastossa 15.8.2024.

Kuvalähteet

Kuva 1. Järnefelt, E. (1928). *Maisema kolilta* [maalaus]. Viitattu 23.9.2024. Kansallisgalleria, Suomen Säästöpankki Oy:n taidekokoelma. <https://www.finna.fi/Record/kansallisgalleria.1D3C355938AB2BB2E5C2AD23CEC0DE6F/Versions?sid=4805151809>

Kuva 2. [valokuva]. Kirjassa Klotchkoff, Jean-Claude. *Le Congo Aujourd'hui* (s.210-211). Pariisi: Les éditions du jaguar, 1987.

Kuva 3. Mossaka [valokuva]. Kuvaaja Marie-Alphonse Liwata

Kuva 4. Liisa-Irmelen Liwata, (2024). *Oloseutu* [veistos]. Kuvaaja Meri Hallenberg.

Kuva 5-7. Liisa-Irmelen Liwata, (2024). *Oloseutu* [veistos]. Kuvaaja Liisa-Irmelen Liwata.

Kuva 8. Liisa-Irmelen Liwata, (2024). *Oloseutu* [veistos]. Kuvaaja Meri Hallenberg.

Kuva 9-11. Liisa-Irmelen Liwata, (2024). *Oloseutu* [veistos]. Kuvaaja Vera Lakovaara, Oulun taidemuseo.